

A kutatás során maradéktalanul megvalósítottuk a kutatási tervben megfogalmazott vállalásainkat. Az eredményeinkről 16 írásos publikációban számoltunk be. A publikációk között 13 lektorált folyóiratcikk van (ezek közül 10 angol nyelvű). Az angol nyelvű publikációk közül 4 a nemzetközi kollaborációban végzet vizsgálataink eredményeiről számol be. Ezek közül egy a European Journal of Social Psychology folyóirat kollektív áldozatiságról szóló tematikus szekciójában jelent meg. A kutatási projekt témájának bemutatására szerkesztettünk egy magyar nyelvű kötetet (Fülöp & Kővágó, 2018). A könyv áttekintést ad a téma nemzetközi kutatásainak eredményeiről, 2 könyvfejezetben pedig saját kutatási eredményeinkről adunk összefoglalót. A kutatási projekt témájában egy PhD dolgozat (Mészáros, 2017) készült el és került megvédésre. A kutatási téma széleskörű megismertetése érdekében két kerekasztal beszélgetésen is részt vettünk, illetve internetes fórumon is beszámoltunk az eredményeinkről (elérhető: <https://divany.hu/eletem/2018/06/07/miert-jo-egyutt-szenvedni---a-kollektiv-aldozatisag-pszichologiaja/>).

A kollektív áldozati tudat hatásainak azonosítása

Vizsgálatainkban részletesen feltártuk a kollektív áldozati tudat vélekedések hatását. A hatások vizsgálata során a kollektív áldozatiság inkluzív és exkluzív formájának azon különbségeire koncentráltunk, amelyek a csoportközi helyzetekben megjelenő attitűdökben és a felmentő stratégiák használatában jelennek meg.

Megállapítottuk, hogy az inkluzív áldozati vélekedések az európai uniós tagság pozitív értékeléséhez vezetnek (Mészáros, 2017; Mészáros, Szabó, 2018a; 2018b). A kollektív áldozatiság inkluzív formáját vallók, akik a magyarok sérelmei és a régió más népei által elszenvedett megpróbáltatások között meglátják a hasonlóságot, képessé válnak egy fölrendelt kategóriát létrehozva politikai és társadalmi közösséget vállalni és közös európai uniós identitásban gondolkodni; számukra az Európai Unióhoz való tartozás megnyugvást és biztonságot jelent. Ezzel szemben az exkluzív áldozati vélekedések bizalmatlanabb és gyanakvóbb gondolkodásra készítetik az egyént, ami az Európai Unió által az ország szuverenitására nézve fenyegetést jelentő vélekedésekhez vezet. Számukra az Európai Unió a – történelmi tapasztalatok okán a felsőbb autoritás veszélyére eleve fokozottabb szenzitivitással reagáló – az ország függetlenségét fenyegető, korábbi elnyomó hatalom emlékét idézi fel, ami egy szabadságharcokban jártas nemzet számára szinte automatikusan kijelöli a követendő irányt. Az áldozati vélekedések a 2015-ben kezdődő menekültválság megítélésre is hatással vannak. Míg az exkluzív áldozati vélekedések napjaink menekültjeinek irányában negatív attitűdöket eredményeznek, addig az inkluzív áldozati vélekedések a

menekültek iránti pozitív attitűdökhöz vezetnek. Az áldozati vélekedések a történelmi eseményekről való gondolkodást is befolyásolja. Minél inkább egyetért valaki azzal, hogy a menekülteknek és az 1956-os magyaroknak hasonló megpróbáltatásokat kellett elszenvedniük, annál pozitívabb attitűdöt mutatnak a menekültek iránt.

Ezek a hatások függetlenek voltak a vizsgálati személyek demográfiai jellemzőitől és a politikai nézeteiktől, valamint a nemzeti identitással való azonosulási módtól. Az exkluzív áldozati vélekedések a csoportközi kapcsolatok szempontjából jellemzően destruktív kimenetelhez, az inkluzív áldozati vélekedések konstruktív kimenetelhez vezetnek. Akik tehát a magyarság történelmi szenvedéseit más nemzetek megpróbáltatásaival összemérhetőnek és hasonlóknak tartják, napjaink csoportközi kontextusaiban a másik fél perspektíváját is képesek és hajlandóak figyelembe venni. Így ők elsősorban nem a saját csoport-külső csoport felosztásban látják a világot, sokkal inkább egy fölérendelt kategóriát létrehozva kiterjesztik identitásuk határait, melyen belül mindenki egyenértékű, elsősorban ember, és mint ilyen, eredendően pozitív viszonyulásokra érdemes. Működés módjuk elsősorban a nyitottság és empátia mentén írható le.

Az exkluzív áldozati vélekedések hatásai leginkább a sértettség és az önvédelem igénye mentén ragadhatók meg. Az áldozati identitással rendelkező magyarság esetében ezek könnyen értelmezhető háttérmotívumok. Az eredményeink empirikusan is igazolják, hogy az igazságtalanság, és az ezzel adott körülmények között szorosán együtt járó sértettség, valamint a sebezhetőség, és az ebből automatikusan származtatható önvédelmi igény alapvetően közvetítő szerepet tölt be az exkluzív áldozatiság gondolata és a negatív csoportközi reakciók között. Elismerve bár, hogy a fenyegető élményekből táplálkozó félelem olykor adaptív válaszokra sarkall, hiszen a túlélést célozza, mégis, ez az exkluzív áldozati vélekedésekkel együtt járó erőteljes saját csoport fókusz félelem és bizalmatlanság generálta bezárkózást és bezűkültséget eredményez.

A többségi társadalom és cigány kisebbség konfliktusát vizsgáló kutatásunkban (Fülöp, Kóvágó, 2018), azok a magyar megkérdezettek, akikben nagyon erősen élt a történelmi áldozattudat, jóval előítéletesebb attitűdöket mutattak a cigányság iránt, és ebben a kapcsolatban a glorifikáló azonosulásnak jelentős közvetítő szerepe.

Vizsgálatainkban feltártuk azt is, hogy az exkluzív áldozati vélekedések megjelenése gyakran jár együtt a narcisztikus gondolatok és érzések megjelenésével is (Fülöp, Kóvágó, Benza, Kovács, Kelenhegyi, 2016). A saját trauma egyediségét hangsúlyozó, versengő típusú áldozati szerep mindig erős korrelációt mutat a narcisztikus, énfelnagyító azonosulási formákkal. Az

identitás labilitása, sérülékenysége tehát kulcstényező a történelmi és jelenlegi sérelmekhez való viszonyulásban.

A nemzeti identitással való azonosulás kötődés és glorifikáció dimenzióinak összevetésével megállapítottuk, hogy a kötődő azonosulás jóval kiegyensúlyozottabb csoport-alapú azonosságtudatot jelent, amelyben megfér egymással a csoport szeretete és a csoport hibáinak elismerése (Mészáros, Vámos, Szabó, 2017). A glorifikáló azonosulás elfogult, önfelnagyító azonosulási formának tekinthető, amely a csoport „dicsősége” köré szerveződik, és amelyben fontos a másokkal való állandó, a saját csoport nagyszerűségét hangsúlyozó nyílt összehasonlítás. Ez az azonosulás azonban nagyon törékeny, hiszen bármilyen saját csoportra vonatkozó negatív információ megingathatja, védekezésre és túlkompenzációra készíti a glorifikáló azonosulót. A glorifikáló azonosulók általában hajlamosabbak negatív csoportközi viselkedésre: mások leértékelésére, az erőszak igazolására.

A felmentő stratégiák használatára vonatkozó eredményeink (Szabó, Mészáros, Csertő, 2017) szerint ezen stratégiák alkalmazásának legfontosabb prediktorai a múltban elkövetett agresszív cselekvés miatti bocsánatkérés elutasítása és a jó csoportközi kapcsolatok nem keresése. A két tényező hatását a saját csoport észlelt felsőbbrendűségének szintje közvetíti. A saját csoport felsőbbrendűségének szintje a résztvevők érzelmi válaszára is hatással van amennyiben csökkenti a külső csoporttal felé mutatott empátia és szimpátia szintjét.

Kérdőívek adaptálása

A kollektív áldozati tudat empirikus vizsgálatához két kérdőíves eljárást adaptáltunk magyar nyelvre: a Kollektív Büntudat Skálát és a Kollektív Áldozatiság Kérdőívét.

A Kollektív Büntudat Skála 4 faktort tartalmaz. A Branscombe, Slugoski és Kappen (2004) által publikált eredeti, három alskálát tartalmazó skálát egy további alskálával kiegészítve egy négy alskálából álló, összesen húsz állítást tartalmazó kérdőívet adaptáltunk (Csertő, Szabó, Mészáros, Slugoski, Pólya. 2016). A Kollektív Büntudat Elfogadása alskála a saját csoport által elkövetett múltbeli igazságtalanságok nyomán átélt büntudat mérésére szolgál; a Kollektív Büntudat Elvárása alskála a külső csoportoktól elvárt büntudat mértékét mutatja; a Csoport Felelősségrevonhatósága alskála a kollektív bűnösség elvével való egyetértés indikátora; végül a Saját Csoport Iránti Személyes Felelősség Elutasítása alskála a saját csoport által elkövetett igazságtalanságokért vállalt egyéni felelősség relatív hiányát mutatja. A feltáró és a megerősítő faktorelemzések eredményei szerint a magyar mintán az eredeti négy alskálából az előbbi két alskála használható megbízhatóan. A diszkrimináns érvényességre vonatkozó eredmények a szakirodalommal összhangban azt mutatják, hogy az

egy-alskálákon kapott pontszámok nem magyarázhatók a személyes büntudatátélési hajlammal, a személyes önbecsüléssel és a jó benyomásra való törekvéssel. A konvergencia érvényesség vizsgálata szintén a szakirodalom alapján várt összefüggéseket mutatta ki. A magyar nemzettel való azonosulás két módját tekintve, a kollektív büntudat elfogadása a kötődéssel korrelál pozitívan, melyre a magyar csoport iránti kritikus lojalitás jellemző, míg a kollektív büntudat külső csoportoktól való elvárása a magyarok felsőbbrendűségét hirdető glorifikációval mutat pozitív korrelációt.

Elkészítettük az exkluzív versus inkluzív áldozati tudat mérésére alkalmas Kollektív Áldozatiság Kérdőív magyar változatát, amelyet Johanna Vollhardt és munkatársai által fejlesztettek ki (Mészáros, 2017). A kérdőív 16 állításból áll, ami elméleti megfontolások alapján két skálába tömörül: nyolc állítás az exkluzív áldozati vélekedéseket (pl. *A magyarokat ért sérelmek egyedülállóak Kelet-Közép-Európa történelmében*), nyolc állítás pedig az inkluzív áldozati vélekedéseket (pl. *Mindent egybevetve, a történelem során más kelet-közép-Európai népeket is értek olyan megpróbáltatások, mint a magyarokat*) tartalmazza. Az állításokkal való egyetértés mértékét hétfokú Likert-típusú skálán ítélik meg a kitöltők. A reliabilitás vizsgálatban 304 fő vett részt, az átlagéletkor 27,99 év (szórás: 10,54) volt. Vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a kérdőív előzetesen elméleti szinten megalkotott kétfaktoros struktúrája elfogadható illeszkedési mutatókkal és kiváló reliabilitási értékekkel (.91-.92) rendelkezik.

A kollektív áldozati tudat szerepe a magyar nemzeti identitás konstrukciójában

Vizsgálatainkban feltártuk a kollektív áldozati tudat azon narratív markereit, amelyek a történelmi eseményeket elbeszélő narratívumokban jelennek meg. A következő jegyek ezek: a magyar csoport alacsony, a külső csoport magas ágenciája, a saját csoport extrém mértékű pozitív értékelése, és negatív mentális tartalmak tulajdonítása a külső csoport tagjainak.

Megvizsgáltuk a nemzeti azonosulás és a történelmi narratívumok konstrukciója közötti kapcsolatot. Azt találtuk, hogy az azonosulás mértéke jelentkezik a történet perspektívizációjában (Pólya, 2017). Pozitív történelmi eseményekről beszámoló narratívumokban pozitív korrelációt kaptunk az azonosulás mértéke és a szereplők, illetve a narrátor perspektíváján ez az összefüggés negatív volt. Egy másik vizsgálatban (Pólya, 2018) az azonosulás két dimenzióját (kötődés és glorifikáció) megkülönböztetve mértük a nemzeti identitással való azonosulás mértékét. Eredményeink szerint a glorifikáló azonosulás magasabb szintje a külső csoport tagjainak magasabb ágenciájával és a külső csoport tagjainak ritkább értékelésével mutat összefüggést.

Egy következő vizsgálatban arra voltunk kíváncsiak, hogy a kollektív áldozati tudat, milyen történelmi narratívumokat eredményez (Vincze, Jenei, Szél, 2018). Azt kaptuk, hogy azok a személyek, akik nemzeti identitására a kollektív áldozati tudat volt a jellemző olyan történelmi narratívumokat konstruáltak, amelyekben a külső csoport tagjai nagyobb ágenciával és gyakoribb negatív mentális állapotokkal jelennek meg. A kollektív áldozati tudat hatását a narratív konstrukcióra a kollektív büntudat elfogadásával változója mediálta. Ezek az eredmények a csoportszintű vizsgálatok után egyéni szintű vizsgálatban is megerősíti a kollektív áldozati tudat narratív operacionalizációját.

A történelmi traumákról beszámoló narratívumok elemzésével igazoltuk, hogy a kollektív áldozati tudat narratív markerei részt vesznek a történelmi traumák generációk közötti átadásában. Továbbá néhány közérdeklődésre számot tartó eseményről (2016-os Futball Európa Bajnokság, 2018-as Vizes Világbajnokság, 2018-as Parlamenti választások és kormányalakítás) beszámoló narratívumok elemzésével igazoltuk, hogy a kollektív áldozati tudat narratív markerei nagy arányban jelennek meg ezekben a beszámolóknak, amikor valamely jogos vagy vélt hátrány jelenik meg. A kollektív áldozati tudat narratív markereit az Egyesült Királyságban és Magyarországon élő személyek történelmi narratívumainak elemzésével is alátámasztottuk (Kengyel, Pólya, 2018).

Az I. világháború eseményeinek hatását a kollektív áldozati tudat kialakulására, illetve az I világháborúra vonatkozó szociális reprezentációk és a nemzeti identitás kapcsolatát nemzetközi együttműködés keretében kivitelezett vizsgálatssorozattal tanulmányoztuk (Bouchet et al., Csertő, Pólya, 2017a; 2017b; 2018a; 2018b). A vizsgálatot 20 országban vettük fel, összesen 1891 résztvevővel. Vizsgálataink eredményei szerint a kollektív áldozati tudat legerősebb indikátora nemzettel való azonosulás. Az erősen azonosulóknál jellemző a kollektív áldozati tudat. Emellett az erős azonosulás a más csoportok ellen elkövetett sérelmek enyhítésével is összefüggést mutatott. Továbbá az azonosulás a kollektív áldozatiság és a másoknak okozott kár elismerése közötti kapcsolatot is közvetíti. Mégpedig az erősen azonosulók élesen szembeállítják az elkövetőket és áldozatokat, a kevésbé azonosulók szerint nincs éles szembenállás.

Feltártuk az I világháborúhoz kapcsolódó szenvedés és a pacifista nézetek elfogadása közötti kapcsolatot is. A nemzeti csoportok szintjén azt állapítottuk meg, hogy ha a szenvedés szintje magas, akkor a csoport erőteljesebben elköteleződik a pacifista nézetek iránt. Azonban, ha a

részvevők családja is érintett volt a történelmi eseményekben, akkor a pacifista nézetek elfogadása sokkal alacsonyabb.

Megállapítottuk azt is, hogy az I. világháborúra vonatkozó szociális reprezentációk homogének. A pacifista nézeteket valló személyek szerint a politikusoknak nagyobb felelőssége van, a tömegeknek pedig kisebb. A pacifisták továbbá negatívabban értékelik a háborút és jobban fókuszálnak a konfliktus negatív következményeire. A pacifisták morálisan és érzelmi alapon ítélik meg az I. világháborút. Ezzel szemben azok a személyek, akik kevésbé vallanak pacifista nézeteket távolságtartóak és analitikusan értelmezik az I. világháború eseményeit.

Történelmi trauma feldolgozás

Mivel a magyar nemzeti identitás szerveződését a kollektív áldozati tudat jelentősen meghatározza, vizsgálataink arra is kiterjedtek, hogy milyen módon történik a történelmi traumák feldolgozása (Fülöp, Kővágó, 2018). A történelmi traumák feldolgozásának folyamatára vonatkozó modellünk szerint a trauma feldolgozása két lépésben történik. A feldolgozás első lépése során az elkövetők csoportja bocsánatot kér vagy kifejezi a bocsánatkérés szándékát, amelyet az áldozatok elfogadnak. Csak ezután kerülhet sor a feldolgozás második lépésére, a megbocsátásra, amelyet a történelmi események közös értelmezésének kidolgozása és a csoportok békés egymás mellett élése követ. Vizsgálataink (Fülöp, Kővágó & Kengyel, 2018) eredményei alapján megállapítottuk, hogy a Holokauszt trauma feldolgozása nem teljes Magyarországon mivel a két lépés egyike sem valósult meg teljes mértékben. Egyrészt a vizsgálat résztvevői nem tudtak olyan esemény felidézni a közelmúltból, amely kifejezte volna a bocsánatkérés szándékát, holott politikai szereplők által ez többször megjelent. Másrészt pedig azt találtuk, hogy a megbocsátást számos tényező veszélyezteti. A megbocsátás például feledést okozhat és az áldozatszerep elvesztése megkérdőjelezheti a szenvedés nagyságát. Emellett az áldozatok üresnek és nem hitelesnek is érezhetik a bocsánatkérést, és azt is gondolhatják, hogy a bocsánatkérés az elkövetők érdekeit szolgálja. Ebben az értelemben a bocsánatkérésnek paradox hatása van, mivel eltávolíthatja az elkövetőket a múltbeli negatív történelmi eseményektől. Következésképp nem érzik kényszerítőnek a további bocsánatkéréseket. Előfordulhat az is, hogy a bocsánatot kérő elkövetők áthelyezik a felelősséget az áldozatokra, aminek következtében az áldozatokon múlik, hogy megvalósul-e a bocsánatkérés. Az áldozatok rendszerint elfogadják a bocsánatkérést akkor is, amikor az nem teljesen kielégítő. Ebben az esetben a bocsánatkérés formális gesztus, amelynek célja a pozitív morális értékelés megszerzése az áldozatok

kibékítése helyett. Mindezekben az esetekben a bocsánatkérés nem járul hozzá a történelmi traumák feldolgozásához.

Tanulságok a történelmi traumák feldolgozására vonatkozóan

Az áldozati élmények feldolgozásának egyik lehetséges konstruktív módja lehet az áldozat szerep inkluzivitásának hangsúlyozása. Ahhoz, hogy egy sérelmeket átélő csoport tagjainál más szenvedők felé segítő viselkedés jelenjen meg, hozzájárulhat a közös csoportidentitás, a közös sors vagy hasonlóság képzetének kialakítása, az áldozatok perspektívájának átvétele vagy a történelmi tanulságok levonása. Az inkluzivitás érzése növelhető olyan narratívákkal, melyek megismertetik, és közelivé teszik mások szenvedéseit.

Nyelvtechnológiai fejlesztések

A kutatási projekt során a Narratív Kategorialis Tartalomelemző eljárás 3 új modulját dolgoztuk ki. Ezek a történet komplexitását, koherenciáját és a szereplők bemutatásnak kidolgozottságát mérik. A narratív elemzés találatainak szereplőhöz kapcsolását úgy oldottuk meg, hogy a magyarlanc nyelvi elemzőt bekapcsoltuk az elemzési láncba.